

17. Starosol's'kyj V. Teorija nacii' [Elektronnyj resurs] / V. Starosol's'kyj. – N'ju-Jork; Kyi'v, «Vyshha shkola» 1998. – (Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka). – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/starosol/stan.htm>

18. Storozhuk S. V. Nacija: istorija i teorija problemy (istoryko-filosofs'kyj vymir): [monografija] / S. Storozhuk. – Kyi'v: VADEKS, 2013. – 318 s.

19. Tomenko M. Liberal'na ideja v Ukrai'ni [Elektronnyj resurs] / M. Tomenko // Ukrai'ns'ka derzhavnist' u XX st. (Istoryko-politologichnyj analiz). – K.: Politychna dumka, 1996. – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/ukrx/r04.htm>

20. Fukujama F. Budushche istorii [Elektronnyj resurs] / F. Fukujama. – Rezhym dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/number/Budushee-istorii-15456>

21. Geertz C. The Interpretation of Cultures / C. Geertz. – New York: Basic Books, 1977. – 480 p.

22. Nairn T. The Break – up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism / T. Nairn. – London: New Left Books, 1977. – 409 p.

Svyshcho Yu. Yu., postgraduate student of the Department of Philosophy, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), yurii.svyshcho@gmail.com

Liberalism as a factor in national consolidation: problems and prospects

The article considers the reasons for the marginalization of liberal ideas in Ukrainian socio-political thought. It is proved that the latter is determined not so much by the remnants of the Soviet world outlook as by the specificity of the processes of Ukrainian ethno- and nation-formation. In particular, the Ukrainian national movement of the nineteenth century as a peculiar reaction to civilization changes, had a competitive character, and was therefore oriented towards substantiating the identity of the Ukrainian people and their right to emancipation, which, however, did not appeal to a particular individual, who was seen only as a carrier of collective values that determined his social significance and creative potential. Against this background, it has been emphasized that for nationalism, and especially for ethnic model, freedom of the nation is always more valuable than the freedom of an individual, which has caused a contradiction between nationalism and liberalism, which was consolidated in the Soviet period, becoming the cornerstone of the Ukrainian political world outlook. Despite the difference between the upward principles of liberalism and nationalism in Ukrainian socio-political thought, there are no reasons to consider these doctrines opposing, as it was evidenced by the historical and political experience of Western European states, national unity of which was secured by a common teleological goal, which was the result of rational choice of every citizen.

Keywords: liberalism, ethnic principle, nationalism, community, individual (personality), freedom.

* * *

УДК 1(811.112.2)

Бондарчук Б. Г.,
аспірант, Інститут вищої освіти НАПН України
(Україна, Київ), bobondarchuk@gmail.com

ОНТОЛОГІЗАЦІЯ МОВЛЕННЯ У ТЕОРІЯХ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА «МОВНИХ ІГОР»

Увага сконцентрована на соціальній значущості мови і мовлення, а засобом розкриття цієї теми слугує аналіз праць Людвіга Вітгенштайна та Джона Сьорля, а також деяких інших дослідників – представників аналітичної філософії. Важливою характеристикою в аналізі мови стає характеристика співвідношення мови та позамовної реальності, співвідношення мови та діяльності людини. Завдяки залученню терміну «мовні ігри» Вітгенштайн підкреслює, що функціонування мови є процесом комунікативної діяльності з двома її необхідними аспектами: використанням виразів та їх розумінням. Направленість мовного акту до інших мовленнєвих або парамовленнєвих (які здійснюються за допомогою невербальних засобів) актів припускає їхню залежність від того, що називають «фоном невимовлених допущень і практик», а також «здогадами», «думками», «поглядами», «бажаннями», «намірами» та іншими «контекстуальними особливостями комунікативної ситуації». Справа повинна йти не про проблему пояснення інтенціональності в термінах мови, а, навпаки, мови в термінах інтенціональності. Мова, за Сьорлем, постає як особлива форма розвитку більш примітивних форм інтенціональності. Все ж видається доцільним відмовитися від жорсткого детермінізму у визначенні кількості інтенціональних станів відповідно до виявлених лінгвістичних актів, передбачаючи їхню досить значну потенційну множинність.

Ключові слова: мова, мовлення, мовленнєві акти, мовні ігри, інтенціональність, онтологія свідомості, онтологія мовлення, мовотворчість.

У багатьох формах дослідження людського буття, пов'язаних зі сферою взаємодії мови, свідомості та специфіки існування людини розглядаються загальні проблеми пізнання світу та життєдіяльності людини, в яких увага сфокусована на таких явищах: природа істини; свідомість і її взаємодія з оточуючим світом; смисл і пізнавальні можливості; вплив мовної діяльності на соціальну активність та релігійність людини; психологічний аналіз «ігрових» та «рольових» різновидів поведінки людини у соціальній, духовній та мовній діяльності. При цьому мовотворчість виявляється нерідко тією темою, де ці явища не просто перетинаються, але саме на цьому перетині філософи намагаються розкрити їхню сутність.

Дослідження вищезгаданих питань проводиться починаючи від розуміння світу людини як єдності смислів, що задаються структурами мови, до онтологічного розгляду явища мови, яка постає плюральним світом мов людського буття і соціальної взаємодії. Саме ці аспекти привертають увагу досліджень Віктора Зінченка [9] та Михайла Бойченка [4; 17], однак варто тут загострити увагу саме на соціотворчій ролі мови – передусім, аналізуючи онтологію мови через онтологію свідомості.

Першопрохідцем, тим, хто першим звернувся до мови як такої, пройшов шляхом до автономізації мови був Фердинанд де Сосюр. Він філософськи осмислив мову в якості самостійного об'єкту наукового дослідження. Він висуває ідею мови як системи знаків, вказавши на їхню комунікацію, розділив мовну діяльність на мову та мовлення, зазначивши, що мова – це соціальне явище, явище загального, яке існує поза індивідом, але обов'язково для нього, мовлення – конкретне вираження мови, її індивідні варіації. «Єдиним та істинним об'єктом лінгвістики є мова, яка розглядається в самій собі і для себе» – відзначає Сосюр [14, с. 207].

Не можна також не згадати ту традицію філософії та духовного самоосягнення людини, в якій мова та мовно-аналітичні засоби, набуваючи буттєвого статусу впливу, не нівелюють людину, а слугують (часом парадоксально та метафорично) найглибшому осягненню останньою себе та мови, віднайденню себе, як пише Гайдегер, в «домівці буття». Окремим феноменом постає традиція, започаткована Гайдегером і продовжена філософською герменевтикою, в якій мова одержує найфундаментальніший буттєвий статус, слугуючи водночас світом розуміння буття. Як відзначає Поль Рікьор: «Дискурс ніколи не існує заради самого себе, але у всіх своїх використаннях прагне перенести в мову досвід, спосіб мешкання та буття в світі, котрі йому передують та вимагають бути висловленими» [11, с. 90].

І все ж у європейській світоглядній, духовній і філософській традиції зазвичай форми мовного осягнення буття і соціуму пов'язуються з фігурою Л. Вітгенштайна та його мовно-аналітичними розробками. Весь подальший розвиток впливової мовної традиції проходить, з точки зору більшості історико-філософських студій, під прапором аналітизму та Вітгенштайніанства. Це, зазвичай, багато в чому вірно, якщо брати до уваги аспект мови, адже, як писав Гайдегер, «ми існуємо перш за все в мові та при мові» [16, с. 259]. Дуже часто того ж таки Вітгенштайна

подають в якості чи одного з фундаторів позитивізму, чи то в якості патріарха мовної традиції, яка протиставляє фундаменталізм мови сутнісній акцентації буття людини, підпорядковуючи останню світу мови.

У терміні «аналітична філософія» головну роль грає поняття «аналіз», яке береться в дуже загальному значенні, в якості дискурсивного міркування. Головною рисою цього типу філософування є усвідомлення того, що ключем до філософського дослідження мислення є аналіз мови. Корінне значення для еволюції аналітичної філософії, безумовно, мала криза у 60–ті роки ХХ ст. концепції логічного позитивізму. З цією кризою почався новий етап в еволюції аналітичної філософії.

На перший план висувається аналітична філософія мови, започаткована Л. Вітгенштайном. Важливою характеристикою в аналізі мови стає характеристика співвідношення мови та позамовної реальності, співвідношення мови та діяльності людини. Якщо раніше аналітизм панував в основному у сфері логіки як науки, то сьогодні він, по суті, охоплює більшість розділів філософії – від філософії природи до філософії людини.

Сучасна аналітична філософія сприйняла основну установку аналітизму на аналіз мови як засобу вирішення філософських проблем, на важливість вироблення строгих методів філософського аналізу. Вона спромоглася використати уроки з історії аналітичних шкіл початку ХХ ст., відмовившись від дискредитованих тез стосовно гасла про елімінацію метафізики або деяких непродуктивних методів аналізу буденної мови.

Аналітичну філософію неможливо звести до позитивізму хоча б тому, що в ній відсутній сцієнтизм – зосереджена увага лише на науці, зведенні точного, позитивного, конкретно-наукового знання у вищу духовну цінність.

В поле інтересів аналітичної філософії втягується увесь масив життєвої практики, людського буття та їхніх мовних форм. Аналітична філософія не обмежує себе однією предметною галуззю (наприклад, філософією мови), а включає весь комплекс філософських дисциплін, що властиво будь-якому філософському напрямку.

Як писав Вітгенштайн: «Моє основне прагнення, та й прагнення всіх хто коли-небудь намагався писати і говорити про етику або релігію, – вирватися за межі мови» [6, с. 245].

Людвіг Вітгенштайн є одним з найбільш оригінальних мислителів ХХ ст. «Логіко-філософський трактат» з'явився 1921 року, «Філософські дослідження» – помертньо у 1953 році. Контраст між ними вражаючий. Як пише Густав Бергман, «Вітгенштайн залишиться в нашій пам'яті завдяки цим двом книгам. З точки зору автора, і не тільки його, друга спростовує першу» [2, с. 310]. Вітгенштайн на протязі свого філософського життя був одержимий проблемою мови. Проблема мови можна розчленувати надвоє. Яка природа логічної істини? Це перше. Яка природа свідомості? Це друге. Обидва ці питання вплинули на обидві книги. Перше переважає в «Трактаті», друге – в «Дослідженнях». Філософія «Трактату» відчутно вплинула на діяльність Віденського гуртка, та й взагалі на творення логічного позитивізму. Як відомо, представники останнього вважали, що завданням філософії зовсім не повинне бути проникнення у внутрішній, унікальний світ людського буття. Вони

ототожнювали філософію з «метафізикою», яка, на їх погляд, охоплює майже всю галузь теоретичного мислення про буття та місце людини в ньому.

Логічні позитивісти вважали, що аналітична філософія стоїть в різкій опозиції до всієї традиційної філософії, яка претендує на побудову деякої метафізики як знання про світ та людину. З їхньої точки зору, повинен здійснюватися аналіз мовних і логічних виразів, які призводять до помилок і є присутніми або в науці, або в повсякденній мові, або у мові філософії. Тобто вважалося, що філософія не дає ніякого нового знання, а є лише експлікацією того, що вже є в наявності. Ці позиції багато в чому були нав'язні філософією раннього Вітгенштайна, в якій він здійснив спробу «розчинити» проблему свідомості в аналізі мови.

Згідно «Трактату», навколишній світ та світ людини репрезентовані в сфері смислу, яка існує в структурах мови: «Межі моєї мови означають межі мого світу» [8, с. 70]. В «Логіко-філософському трактаті» межею, яка розділяє «мій світ» та світ «поза мною», не є субстанція людського тіла, але щось зовсім інше – те, що дозволяє мені визначити світ (позначити його, орієнтуватися в ньому), вважати своїм. Такою невловимою субстанцією, що пронизує «мій світ», є смисл, який задається структурами мови. Поза цією межею – пуста та безглуздість наших уявлень, бо ж світ «в собі» є невизначим.

Світ даний нам крізь призму мови. Отже, Я – це не є дух, який виявляється в тілі, чуттєвості, суб'єктивності, але – присутня в кожному акті нашого духовного прилучення до світу єдності смислу. З цього приводу Вільям Бартлі пише: «У «Трактаті» за мовою визначається лише одна значима функція – функція створення картини світу» [1, с. 242]. В «Трактаті» Вітгенштайн розподіляє істинні наукові речення та всі інші висловлювання. Хоча Вітгенштайн відводить науковим реченням досить почесне місце в своїй ранній концепції, все ж він розуміє що в них «проблеми життя навіть не зачіпаються»: «ми відчуваємо, що якби навіть знайшлася відповідь на всі можливі наукові питання, наші життєві проблеми ще зовсім не були б зачеплені» [5, с. 85].

У «Кембріджських лекціях» Вітгенштайн вчиняє явний поворот до філософії: «Філософія – це свого роду спроба подолати збентеження. Філософські загадки... це загадки мови» [7, с. 273]. У «Філософських дослідженнях» наукові вислови позбуваються свого привілейованого становища: вони виявились пов'язаними з безліччю інших типів висловлювань, з безліччю мовних ігор. При цьому вони рівноправні між собою і знаходять смисл лише в процесі мовлення, в процесі їх використання.

Таким чином закладається фундамент плюральності мов, на яких «мовить» філософія, що знайшло в подальшому вияв у сучасних концепціях постмодерну, зокрема у Дерріда та Ліотара.

У «Філософських дослідженнях» на зміну ідеї про існування однієї єдиної мови – мови науки – приходять уявлення про те, що мова складається з безлічі різних, взаємодіючих між собою мовних ігор.

Пізній Вітгенштайн присвячує себе аналізу функціонування понять, включених в живі, реальні механізми людського розуміння і втілованих в буденній мові, тобто

в багатоманітності мовної практики: «коли я кажу про мову (слово, речення і т. ін.), то я маю говорити про буденну мову» [8, с. 138].

Перш за все ми зіштовхуємося з тим, що в світі існують реальні люди. З їх діяльності складається соціальне життя. Комунікація людей в процесі їхньої діяльності здійснюється за допомогою мови. Мова тепер розглядається Вітгенштайном в якості лінгвістичної діяльності, яка вплетена в нелінгвістичний (соціальний та буденний) контекст. Тобто мова в даному випадку розуміється в якості мовної комунікації.

Мова – це частина нашої повсякденної діяльності. Мовна діяльність здійснюється в реальному світі, припускає реальні дії з реальними предметами. Тобто мова в процесі своєї роботи виступає як комунікативна діяльність.

Отже, в концепції пізнього Вітгенштайна з'являється прагматичний аспект мови, який зовсім не розглядався у «Трактаті». Вітгенштайн впевнюється, що штучно логічний розгляд мови суперечить фактам. Він відмовляється від думки про те, що кожна мова має ясну структуру формул вичислення. Справа в тому, що логіцизм, тобто логічний інтерес до мови виключно вибірковий – логіка цікавиться твердженнями, здатними бути істинними або ж хибними. «Трактат» свідомо обмежувався тільки цим боком мовної діяльності.

Насправді ж існує величезна кількість інших використань мови. Вітгенштайн розпочинає детальне дослідження буденної мови в контексті всіх її взаємодій з життям, природою, поведінкою: «Сукупність мови та дій в якій вона вплетена, я буду називати «мовною грою» [8, с. 95].

Якщо в «Трактаті» Вітгенштайн мав на увазі мову взагалі, то тепер він розмірковує про сукупність багатьох «мов», пов'язаних з різноманітними різновидами людської діяльності. В якості людей для пояснення функціонування «мов», він говорить про «мови» як «мовні ігри» (або «мови-ігри»). Він підкреслює, що функціонування мови є процесом комунікативної діяльності з двома її необхідними аспектами: використанням виразів та їх розумінням. Використання мовного виразу є «хором» в мовній грі.

«Мови» є складними лабіринтами таких ходів, які регулюються правилами даної гри. Якщо спробувати дати визначення поняттю «мовна гра», то можна сказати, що під «мовною грою» маються на увазі мовні системи, які існують у фактичних звичках людей, що їх використовують або ж штучно спрощені ситуації використання мови.

Сама назва «мовна гра» вказує на аналогію поведінки людей в іграх і в різних формах соціальної, духовної, в тому числі і мовної діяльності. І ігри як такі, і складні форми поведінки людей припускають наявність штучно або природно виробленого комплексу правил. Діяльність в системі гри виступає як діяльність по певним правилам. Найбільш важливою з ігор соціальної поведінки Вітгенштайн оголошує мову, без якої неможлива ніяка інша діяльність. Він вважає, що буденна мова є сукупністю багатьох «мовних ігор».

Отже, точка зору, яка виражена в «Трактаті» про те, що може існувати лише одна мовна гра, спростовується, оскільки в ньому стверджується, що різні мовні ігри повинні задовольняти критерій науки, єдиної мовної

гри, що володіє верховним авторитетом. У зв'язку з розглядом мови не як самостійного, самодостатнього явища, а в якості аспекту тієї чи іншої людської діяльності взагалі, «мови» обов'язково припускають відповідний їм нелінгвістичний контекст. Навчаючись правильному використанню виразів, ми засвоюємо правила гри, в якій вони використовуються. Коли висловлювання використовуються поза сферою їх використання, мова переходить свої межі, «відправляється на канікули», за висловом Вітгенштайна.

Отже, «мовна гра» створює контекст лінгвістичної поведінки не лише в чисто мовному її вираженні, але й у єдності з відповідною формою нелінгвістичної діяльності. Ідея (та метод) «мов-ігор» – це особливий прийом експериментування з мовою, який дозволяє будувати моделі мовленнєвої поведінки, варіюючи мовні правила. Це специфічний спосіб висвітлення тих аспектів мови, які помітні лише в її дії.

У «Блакитній», «Коричневій» книгах та в «Філософських дослідженнях» Вітгенштайн звертається до проблеми мислення та свідомості. Він присвячує значну увагу ментальним поняттям, дослідженню таких слів, як «мислення», «відчуття», «розуміння», «значення», «намір».

Проблеми свідомості Вітгенштайн присвячує немало яскравих, виразних фрагментів, афоризмів. Він прагне показати: все, що може виступити в якості визначення внутрішнього, ментального життя, є присутнім перш за все в буденній мові і потім, вправившись з завданням вираження переживань, думок, почуттів, в мову знову повертається. Про «мислення» треба говорити не як про певний «духовний» процес, а у зв'язку з конкретними формами нашої діяльності.

Вітгенштайн все ще намагається усунути філософські помилки, і його погляд на природу філософії цілком залежить від розуміння ним цієї проблеми. Його програма усунення філософії, «боротьби проти чар мови, що скували наш інтелект», побудована на висунутій ним концепції виникнення подібних помилок: «Філософські проблеми виникають тоді, коли мова спочиває» [8, с. 109]. На долю філософа залишається лише опис різноманітних мовних ігор і тих «форм життя», в яких вони відображені. «Саме по собі таке описування не залежне від суб'єкту» [7, с. 249]. «Отже, об'єктивний реалізм трактату змінюється витонченим антропоцентричним релятивізмом, деяким різновидом порівняльної антропології лінгвістичних систем, значення яких обумовлене їх використанням» [7, с. 249]. Проблеми та протиріччя виникають лише в філософії, тому що тут порушуються природні зв'язки мови і слова використовуються метафізично.

«Розглядаючи проблему «Що таке свідомість?», – відзначає Вітгенштайн, – «ми забуваємо, що дивимось на речі крізь «мовну раму» й ототожнюємо наші мисленні схеми з самою реальністю. «Внутрішньому процесові» потрібні зовнішні критерії» [8, с. 239]. За Вітгенштайном, ми повинні вглядітися в глибини буденної мови, проникнути в буденну працю мови і пояснити її вражаючу здатність опису наших внутрішніх переживань, почуттів та думок. Він переконаний, що праця мови тісно пов'язана з поведінкою людей, в контексті якої ми розкриваємо для себе смисл мовних виразів.

Буденна поведінка є тією «системою вказівок», завдяки якій ми володіємо здатністю зрозуміти та інтерпретувати все, що стверджують люди про свою свідомість. Отже, ніякої «таємниці свідомості», як вважає Вітгенштайн, не існує. Ментальне життя, хоча й доступне у своїй безпосередності тільки нам самим, отримує свої визначення, зміст, наповненість завдяки буденній мові. «Мислення» та «розмова з самим собою» – я не маю на увазі розмову вголос – є різними поняттями – пише Вітгенштайн [5, с. 79]. «Якби Бог подивився всередину наших свідомостей, то Він не був би здатний побачити, з ким ми говорили» – додає він [5, с. 79].

Вітгенштайн закидає, що філософи суб'єктивізували поняття «Я» (особистості). Подібна позиція Вітгенштайна стосовно свідомості та суб'єктивності дозволила його критикам, зокрема Густаву Бергману вказати, що свідомість може пізнавати світ через інтенціональний зв'язок, у цьому смислі свідомості можуть також знати й себе: «У нашій великій традиції свідомості, або Особистості, не є голими індивідами. Це індивідні субстанції. Вітгенштайн... ухилився від надання онтологічного статусу тому, що повинен був побачити перш за все. Не допускав він і можливості активних свідомостей, що забезпечують цей статус. Він не бачив можливості існування свідомостей, які можуть знати світ, в певному філософському смислі не будучи активними. Свідомість була загублена, світ залишився без форми. Такий світ не дуже схожий на світ. Так в кінцевому рахунку було загублено світ» [2, с. 331].

У даному підході не враховується те, що аналізуючи «працю» буденної мови по втілюванню переживань, почуттів, думок, Вітгенштайн міркує над тим, наскільки повно може бути виражена неповторність індивідуальної свідомості в загальнозначимій мові. Тобто чи існує внутрішнє мовлення, особистісна мова, яка є недоступною іншим?

Таким чином, теорія мовленнєвих актів є тісно пов'язаною зі створенням моделі природної (буденної) мови, з дослідженням її соціально-комунікативної ролі (так званої перформативної функції). Біля витоків цієї теорії знаходяться дослідження Дж. Остіна та М. Бахтіна. За результатами курсів лекцій в Оксфордському та Гарвардському університетах (1950–і рр.) у 1962 р. Дж. Остін публікує працю «Слово як дія» [10]. У 1978 р., досліджуючи аспекти мовленнєвої дії, М. Бахтін оприлюднює книгу «Проблема мовленнєвих жанрів» [1]. Ідеї, які розробляє теорія мовленнєвих актів, можна також знайти ще у філософів античності, передусім у софістів, але також і у німецькій класичній філософії, передусім у Георга Гегеля. Першим результатом довгочасних спроб створення моделі природної мови можна вважати структурну лінгвістику, в якій мінімальною одиницею мовного спілкування вважалася речення, яке можна оцінити як істинне або хибне. За такого підходу є досить важким врахувати комунікативний аспект мовного спілкування.

Крім того, виявилось, що деякі речення, висловлювання не описують фактів і не мають в собі інформації про оточуюче. Вони, відповідно, виключалися із досліджень структурної лінгвістики. Вони несуть у собі дію, виражають прагнення, наміри певним чином діяти. Дж. Остін назвав їх

перформативами. Інформаційні речення були названі ним констативами, основною функцією яких є опис; за допомогою констативів людина вказує на об'єкти і стверджує щось про них. Основна ж функція перформативів полягає у здійсненні та реалізації дії; за допомогою їх ми наказуємо, погрожуємо і радимо, лякаємо і заспокоюємо, просимо і запевняємо, тобто впливаємо на слухача. На відміну від констативів, які оцінюються як істинні чи хибні, перформативи можуть бути оцінені як результативні (успішні) чи безуспішні (неефективні).

Тому мінімальною одиницею мовного спілкування є не речення, а дія, яка спрямовується мовцем на слухача. Остін відзначає, що ми здійснюємо дію, коли говоримо, мовимо [10]. Під мовним актом Остін розуміє акт мовлення, який полягає у висловлюванні мовцем речення в ситуації безпосереднього спілкування із слухачем. Будь-який мовний акт має трьохрівневу структуру і складається з локутивного, іллокутивного та перлокутивного актів.

Локутивний акт – це акт мовлення у звичайному смислі цього слова. Він відповідає висловлюванню певного речення з певною референцією і смислом. Сам локутивний акт має потрійну структуру – фонетичний акт (акт висловлювання певних звуків), фотичний акт (акт вимови слів, тобто певних типів звукосполучень, які належать до певного словника і відповідні певній граматиці); ретичний акт (акт використання цих слів з деякою референцією і смислом).

Іллокутивний акт – на рівні його відбувається розподіл речень на перформативні, які несуть у собі намір діяти, і констативні, інформаційно насичені. Це надання вимові висловлювання деякої цілеспрямованості. Тобто це вираження комунікативної мети в процесі вимови деяких висловлювань. Остіна ґрунтовно зацікавив саме цей акт, оскільки на його рівні формується так звана іллокутивна сила, через яку мовний акт пов'язується з психічним інтенціональним станом людини, результатом чого є суб'єктивне значення мовця. Умовами іллокутивного акту є – 1) здійснення фотичного акту завжди передбачає попереднє здійснення фонетичного акту, але не навпаки; 2) здійснення ретичного акту завжди передбачається здійсненням фонетичного і фотичного актів, а не навпаки.

Перлокутивний акт – це досягнення якого-небудь результату за допомогою мовлення, тобто це вплив на свідомість чи поведінку слухача.

Пітер Стросон у прагненні віднайти відмінності в мовленнєвих актах висунув такі тези:

1) основною ознакою, за якою іллокутивний акт відрізняється від локутивного, є ознака цілеспрямованості (тобто ознака інтенціональності);

2) основною ознакою, за якою іллокутивний акт відрізняється від перлокутивного є ознака конвенціональності, тобто наявність об'єктивного феномену, з яким згоджуються декілька людей у процесі комунікації.

За допомогою наміру (інтенції) мовний акт пов'язується з інтенціональними (ментальними) станами людини. У тлумаченні інтенціонального аспекту мовного акту різні версії теорій мовленнєвих актів узгоджуються між собою, однак в інтерпретації конвенціональності вони значно різняться. Наприклад, Остін і Сьорль вважають, що усі іллокутивні акти є конвенціональними,

тоді як Пітер Стросон вважає конвенціональними лише деякі іллокутивні акти [15].

Теорія мовленнєвих актів виробляє суто мовну конвенцію, яка діє на рівні локутивного акту і дозволяє нам визначити значення даного виразу та ситуативні конвенції (Дж. Сьорль), які діють на певні прояви іллокутивного акту. Ситуативні конвенції в іллокутивних актах мають відповідати наступним правилам – а) в одних випадках для ефективності мовного акту є необхідною певна соціальна ситуація; б) в інших випадках успішність мовного акту залежить від особистісних факторів. Стросон, навпаки, заперечує особистісну конвенцію, відзначаючи, що реально існують тільки соціальні конвенції.

Проблема «особистісної мови» є, по суті, дублікатом класичної «метафізичної» проблеми суб'єктивності свідомості. Вона лише віднайшла іншу форму вираження. Це дало поштовх до нових тенденцій аналітичної філософії. Вона перетворюється на міжнародний феномен.

Звернення до буденної мови, її використання, означає перш за все намагання виявити вплив пізнавальних здатностей людини на сприйняття і розуміння мови та світу. Це приводить до аналізу людського сприйняття та комунікації. Ці тенденції, задані пізнім Вітгенштайном, вказують на близькість аналітичної філософії скоріше феноменології та герменевтиці, аніж позитивістським аналітикам. Сучасний аналітизм через мову, через аналіз смислової проблематики мови виходить в зовсім інший, порівняно з початком, простір. Сучасний аналітик Дж. Сьорль переймає феноменологічну концепцію інтенціональності станів та актів свідомості і стверджує, що не інтенціональність виводиться з мови, а, навпаки, мова є логічно виведеною від інтенціональності.

Родоначальники теорії мовленнєвих актів Дж. Остін та Дж. Сьорль акцентують увагу на контексті використання мови, а саме на тому, що не є даним в самому використаному виразі. Тобто йде мова про смисл акту мови. Направленість мовного акту до інших мовленнєвих або парамовленнєвих (які здійснюються за допомогою невербальних засобів) актів припускає їхню залежність від того, що називають «фоном невимовлених допущень і практик», а також «здогадами», «думками», «поглядами», «бажаннями», «намірами» та іншими «контекстуальними особливостями комунікативної ситуації». Особливість останніх полягає в тому, що вони відносяться до ментальної сфери суб'єкту, являючи собою певні інтенціональні (від англ. intention – «намір») стани і виражають певну ментальну направленість суб'єкта. Інтенціональність не є чимось необхідно лінгвістичним. Сьорль приходить до висновку, що не інтенціональність є висхідною від мови, а, навпаки, мова є похідною від інтенціональності: «Мова виводиться з інтенціональності» [13, с. 35].

Отже, справа повинна йти не про проблему пояснення інтенціональності в термінах мови, а, навпаки, мови в термінах інтенціональності. Мова, за Сьорлем, постає як особлива форма розвитку більш примітивних форм інтенціональності. З цього приводу він пише: «Мені видається очевидним, що немовлята та багато тварин, що не мають мови і не в змозі здійснювати мовні акти, тим не менше володіють інтенціональним станом» [12, с. 61].

Таким чином, наша здатність співвідносити себе зі світом за допомогою інтенціональних станів є більш фундаментальною і початковою, аніж поява мови. В такому випадку філософія мови має безпосереднє відношення до філософії свідомості. Як вважає Сьорль, спосіб, яким мова уявляє і репрезентує світ є розширенням того способу, за допомогою якого свідомість уявляє світ: «Мовний акт є виконаним, якщо є виконаним виражений ним ментальний стан» [13, с. 47].

Дж. Сьорль пропонує ввести в якості фундаментального поняття інтенціональний стан, який є вираженням певної ментальної спрямованості суб'єкта до дійсності. Він звертає увагу на такі людські інтенціональні стани як відчуття, погляди (впевненість у чомусь), бажання і наміри, хоча, в принципі, кількість інтенціональних станів може бути більшою. З точки зору Сьорля, наша здатність співвідносити себе зі світом за допомогою інтенціональних станів є більш фундаментальною, ніж поява мови. Мова ж з'являється як особлива форма розвитку більш примітивних форм інтенціональності.

Відповідно до такого підходу, філософія мови виявляється частиною філософії свідомості. Тоді фундаментальні семантичні поняття – на кшталт значення – є цілком доцільно аналізувати за допомогою ще більш фундаментальних понять, таких як погляди, бажання і наміри. На відміну від інших варіантів цього підходу, Сьорль обговорює проблему значення, застосовуючи з цією метою поняття інтенціональності.

Значення є присутнім лише там, де є різниця між інтенціональним змістом і формою його втілення, і запитувати про значення – означає запитувати про інтенціональний зміст, який супроводжує деяку форму втілення. Отже, можливості та обмеження мови виявляються можливостями і обмеженнями інтенціональності як конститутивної характеристики свідомості. Важливим висновком цього є те, що обмеженій кількості інтенціональних станів має відповідати і цілком обмежена кількість лінгвістичних актів. Суттєвим є й те, що істоти, які є здатними мати інтенціональні стани, автоматично є здатними пов'язувати їх з об'єктами і станом справ у реальності, тобто, по суті, є здатними відрізнити задоволення від незадоволення цього стану.

Долінгвістичні форми інтенціональності є пов'язаними з інтенціональністю мови, наслідком чого є перехід від інтенціональних станів до об'єктивних (мовленнєвих) актів. Першим кроком у цьому напрямку є вибір чітко визначеного засобу вираження інтенціонального стану. Істота, яка є здатною здійснювати це з наміром, тобто істота, яка не просто виражає свої інтенціональні стани, але виконує акти для того, щоб інші дізналися про її інтенціональні стани, вже має примітивну форму мовленнєвого акту. Однак, це ще не є конкретними актами на кшталт заяви, прохання, обіцянки тощо.

Наступною умовою є наша здатність до виконання лінгвістичних актів для досягнення екстралінгвістичних цілей. Людина, стверджує Сьорль, яка робить заяву, робить децю більше, ніж просто демонструє свою віру у щось – вона передає конкретну інформацію. Людина, яка дає обіцянку, робить більш ніж доводить до відома оточуючих, що вона має намір щось виконати, – вона створює стабільні очікування у

інших стосовно своєї майбутньої поведінки. Таким чином, виконання лінгвістичних актів (а їх Сьорль виділяє п'ять – ствердження, директиви, зобов'язання, декларації, експресиви) гарантується тоді, коли вони є спрямованими на реалізацію конкретних соціальних цілей.

Згідно Сьорлю, інтенціональні стани спонтанно іманентно продукують самі з себе мовленнєві акти, мову в цілому. Інтенціональні стани презентують об'єкти і становище справ у тому ж самому смислі, у якому їх презентують мовленнєві акти. У нас вже є досить ясні інтуїтивні уявлення відносно того, яким чином речення репрезентують умови своєї істинності, обіцянки – умови їхнього виконання, порядок – умови його дотримання, і яким чином, вимовляючи референціальні вирази, мовець посилається на об'єкти. Умови виконання є внутрішньо притаманними мовному акту і так само умови виконання інтенціонального стану є внутрішньо притаманними йому.

Сучасна наука вказує на необхідність більш широкого уявлення про зв'язки між мовою і свідомістю, зокрема у межах людської діяльності, враховуючи різноманітні соціальні і суспільні фактори, які впливають на виникнення і формування свідомості і мови. Водночас, викликає деяке заперечення основна теза Сьорля про паралелі та чіткий зв'язок типів мовленнєвих актів з відповідними типами інтенціональних станів. Хоча Сьорль і стверджує, що мова є особливою формою інтенціональності, все ж складається враження, що самі інтенціональні стани виділяються та аналізуються Сьорлем крізь призму запропонованих ним п'яти типів іллокутивних актів мови. Тобто виникає невідповідність фундаментальній основі його концепції: «Мова є похідною від інтенціональності». Тому здається доцільним відмовитися від жорсткого детермінізму у визначенні кількості інтенціональних станів відповідно до виявлених лінгвістичних актів, передбачаючи їхню досить значну потенційну множинність.

Отже, інтенціональність можна розглядати як у деякому смислі автономне психолінгвістичне утворення, яке початково, з моменту народження, є притаманним індивіду і яке, впливаючи на поведінкові і комунікативні аспекти соціалізації, водночас постійно трансформується і розвивається у процесі інтерсуб'єктивних контактів особистості.

Список використаних джерел

1. Бартли III, У. У. Витгенштейн / У. У. Бартли III; пер. с англ. // Людвиг Витгенштейн: Человек и мыслитель. – М.: Издательская группа Прогресс–Культура, 1993. – С.193–231.
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Собр. соч. – М.: Русские словари, 1996. – Т.5: Работы 1940–1960 гг. – С.159–206.
3. Бергман Г. Блеск и нищета Людвиг Витгенштейна / Г. Бергман // Людвиг Витгенштейн: Человек и мыслитель. – М., 1993. – С.310–332.
4. Бойченко М. И. Пост–правда как путь к пониманию социальной истины / М. И. Бойченко // «От фрагмента к целому: парадигмы культурных изменений». Материалы Междунар. науч. конф. (Самара, 2016 г.) / под ред. В. И. Ионесова. – Самара: ООО «Поволжская научная корпорация», 2017. – С.327–347.
5. Витгенштейн Л. Избранные тексты / Л. Витгенштейн; пер. с англ. // Философия языка Л. Витгенштейна. – М., 1987. – С.26–93.
6. Витгенштейн Л. Лекция по этике / Л. Витгенштейн; пер. с англ. // Историко–философский ежегодник'89. – М.: Наука, 1989. – С.238–246.

7. Витгенштейн Л. Лекции: Кембридж 1930–1932 / Л. Витгенштейн; пер. с англ. // Людвиг Витгенштейн: человек и мыслитель. – М., 1993. – С.231–310.

8. Витгенштейн Л. Tractatus logico–philosophicus; Философські дослідження / Л. Витгенштейн; пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – 311 с.

9. Зинченко В. В. Аналитический дискурс и проблема личности: языковая коммуникация и социальные «игры» как онтология, аксиология и гносеология человека / В. В. Зинченко // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Философия. – Воронеж: Изд–во ВГУ, 2013. – №1 (9) 2013. – С.17–39.

10. Остин Дж. Три способа пролить чернила: Философские работы / Дж. Остин; пер. с англ. – СПб.: Алетея, Изд. дом СПб. ГУ. – 335 с.

11. Рикер П. Герменевтика, этика, политика / П. Рикер; пер. с франц. – М., 1995. – 160 с.

12. Серль Дж. Р. Перевернутое слово / Дж. Р. Серль; пер. с англ. // Вопросы философии. – 1992. – №4. – С.58–69.

13. Серль Дж. Р. Природа интенциональных состояний / Дж. Р. Серль; пер. с англ. // Философия. Логика. Язык. – М.: Прогресс, 1987. – С.96–126.

14. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр; пер. с франц. – М.: УРСС Эдиториал, 2007. – 257 с.

15. Стросон П. Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / П. Ф. Стросон; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. XVII. – С.130–150.

16. Хайдеггер М. Путь к языку / М. Хайдеггер; пер. с нем. и комм. В. В. Библина // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. – М.: Республика, 1993. – С.259–273.

17. Boychenko M. I. Social problems creation and solving in a knowledge society / M. I. Boychenko // Research Result. Sociology and Management. – 2017. – Т.3, Vol.1. – P.58–63.

References

1. Bartli III, U. U. Vitgenshtejn / U. U. Bartli III; per. s angl. // Ljudvig Vitgenshtejn: Chelovek i myslitel'. – M.: Izdatel'skaja gruppa Progress–Kul'tura, 1993. – S.193–231.
2. Bahtin M. M. Problema rechevyh zhanrov / M. M. Bahtin // Bahtin M. M. Sobr. soch. – M.: Russkie slovari, 1996. – T.5: Raboty 1940–1960 gg. – S.159–206.
3. Bergman G. Blesk i nishheta Ljudviga Vitgenshtejna / G. Bergman // Ljudvig Vitgenshtejn: Chelovek i myslitel'. – M., 1993. – S.310–332.
4. Bojchenko M. I. Post–pravda kak put' k ponimaniyu social'noj istiny / M. I. Bojchenko // «Ot fragmenta k celomu: paradigmy kul'turnyh izmenenij». Materialy Mezhdunar. nauch. konf. (Samara, 2016 g.) / pod red. V. I. Ionesova. – Samara: ООО «Povolzhskaja nauchnaja korporacija», 2017. – S.327–347.
5. Vitgenshtejn L. Izbrannye teksty / L. Vitgenshtejn; per. s angl. // Filosofija jazyka L. Vitgenshtejna. – M., 1987. – S.26–93.
6. Vitgenshtejn L. Lekcija po jetike / L. Vitgenshtejn; per. s angl. // Istoriko–filosofskij ezhegodnik'89. – M.: Nauka, 1989. – S.238–246.
7. Vitgenshtejn L. Lekcii: Kembridzh 1930–1932 / L. Vitgenshtejn; per. s angl. // Ljudvig Vitgenshtejn: chelovek i myslitel'. – M., 1993. – S.231–310.
8. Vitgenshtejn L. Tractatus logico–philosophicus; Filososf'ki doslidzhennja / L. Vitgenshtejn; per. z angl. – K.: Osnovy, 1995. – 311 s.
9. Zinchenko V. V. Analiticheskij diskurs i problema lichnosti: jazykovaja kommunikacija i social'nye «igry» kak ontologija, aksiologija i gnoseologija cheloveka / V. V. Zinchenko // Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Filosofija. – Voronezh: Izd–vo VGU, 2013. – №1 (9) 2013. – S.17–39.
10. Ostin Dzh. Tri sposoba prolit' chernila: Filosofskie raboty / Dzh. Ostin; per. s angl. – SPb.: Aletejja, Izd. dom SPb.GU. – 335 s.
11. Riker P. Germenevтика, jetika, politika / P. Riker; per. s franc. – M., 1995. – 160 s.
12. Serl' Dzh. R. Perevernutoe slovo / Dzh. R. Serl'; per. s angl. // Voprosy filosofii. – 1992. – №4. – S.58–69.
13. Serl' Dzh. R. Priroda intencional'nyh sostojanij / Dzh. R. Serl'; per. s angl. // Filosofija. Logika. Jazyk. – M.: Progress, 1987. – S.96–126.
14. Sossjur F. de. Kurs obshhej lingvistiki / F. De Sossjur; per. s franc. – M.: URSS Jeditorial, 2007. – 257 s.
15. Strosjon P. F. Namerenie i konvencija v rechevyh aktah / P. F. Strosjon; per. s angl. // Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – M.: Progress, 1986. – Vyp. XVII. – S.130–150.

16. Hajdegger M. Put' kazyku / M. Hajdegger; per. s nem. i komm. V. V. Bibihina // Hajdegger M. Vremja i bytie: Stat' i vystuplenija. – M.: Respublika, 1993. – S.259–273.

17. Boychenko M. I. Social problems creation and solving in a knowledge society / M. I. Boychenko // Research Result. Sociology and Management. – 2017. – T.3, Vol.1. – P.58–63.

Bondarchuk B. G., aspirant of the Institute of Higher Education NAPS of Ukraine (Ukraine, Kyiv), bobondarchuk@gmail.com

Ontologization of speech in theories of speech communication and «language games»

In this article attention is focused on the social significance of language and speech and the means of disclosing for this topic is to analyze the works of Ludwig Wittgenstein and John Searle, as well as some other researchers, representatives of analytic philosophy. An important characteristic in the analysis of language is the characteristic of the correlation of language and extra-language reality, the relation of language and human activity. With the inclusion of the term «language games», Wittgenstein emphasizes that language functioning is a process of communicative activity with two of its essential aspects: the use of expressions and their understanding. The intention of the linguistic act to other speech or para-verbal (carried out with non-verbal means) acts implies their dependence on what is called «the background of unspeakable assumptions and practices», as well as «guesses», «thoughts», «views», «desires», «intentions» and other «contextual features of the communicative situation». The point should not be in the problem of explaining the intentionality in terms of language, and, conversely, it is rather in the assumption that language should be explained in terms of intentionality. Language, according to Searle, appears as a special form of development of more primitive forms of intentionality. Yet it seems expedient to abandon vulgar determinism in explaining the number of intentional states according only to the revealed linguistic acts, anticipating their rather significant potential multiplicity.

Keywords: language, speech, speech acts, language games, intentionality, ontology of consciousness, ontology of speech, language creation.

* * *

УДК 316.37:911.3

Колдунов Я. В.,
аспірант кафедри філософії,
Запорізький національний університет
(Україна, Запоріжжя), k9989co@gmail.com

ДИКА ПРИРОДА ЯК СВЯЩЕННИЙ ПРОСТІР

Аналізується проблема дикої природи як священного простору. Метою написання статті є дослідження дикої природи як джерела світоглядних настанов та об'єктів поклоніння соціальних суб'єктів, з'ясуванню її цінності та ролі в становленні соціальності. Посилення антропогенного тиску на природу актуалізує дослідження феномена дикої природи та специфіку її впливу на життєдіяльність суспільства і людини, на формування настанов індивідуальної та суспільної свідомості. Аналізується зміст категоріального коло понять, що віддзеркалюють досліджувану проблему. Це поняття – «природа», «перша природа», «друга природа», «дика природа», «священний простір». Дика природа виступає священним простором, бо є: – джерелом світоглядних настанов та об'єктів поклоніння для соціальних суб'єктів; – в християнській традиції розуміється священним творінням Божим; – виступає «оригіналом» природного ареалу людства; є Музою для натхнення та творчої діяльності людини; – рекреацією для її відпочинку, випробування та відновлення сил.

Ключові слова: дика природа, священний простір, суспільство, людина, світоглядні настанови.

Посилення антропогенного впливу на природу внаслідок індустріального розвитку соціуму обумовило появу кризових екологічних процесів у світовому масштабі. Шістнадцять з 17 найтепліших років в історії людства відбулися саме в 21 столітті. Ця тенденція не тільки загрожуює екосистемам і біорізноманіттю світу, але і являє собою серйозний ризик для світу, безпеки і сталого розвитку. Багато конфліктів в сучасному світі ініціюються, поглиблюються або затягуються саме конкуренцією за обмежені природні ресурси [11]. Зростання темпів виробничої діяльності людства викликало руйнування множини екологічних систем, скорочення біологічного різноманіття, забруднення й виснаження природних ресурсів (повітря, води, землі,

лісів), незворотні кліматичні та ландшафтні зміни — все це актуалізує увагу дослідників до екологічної проблематики і, зокрема, до проблеми дикої природи та формування відношення до неї як священного простору. Певний вклад в осмислення досліджуваної проблеми внесли такі науковці як Л. Грєбер (Linda H. Graber) [1], В. Борейко [2–4], В. Бочарников [5–6], К. Мілтон (K. Milton) [10] та інші. Спираючись на доробок фахівців з огляду на дикої природи, розуміння її атрибутів та із урахуванням сучасних реалій вважаємо слушним з'ясування сутності понятійної конструкції «дика природа як священний простір», що і виступає метою написання статті.

Розширення життєвого простору є природним прагненням усіх організмів і людина не є виключенням. На протязі всієї історії людства відбувався процес освоєння дикої природи і створення штучного світу, який до останніх століть поступався за масштабами природному навколишньому середовищу. Невід'ємними атрибутами сучасного соціуму виступають вже штучна інфраструктура та віртуальний світ. Прагнення до комфортності, гонка за часом в повсякденному житті ведуть до того, що життя сучасної людини проходить все більшою мірою в середовищі техногенних ландшафтів і штучних матеріалів. Але це ж загострює необхідність спілкування людини з першою, дикою природою, першеприродним середовищем існування.

Яку роль для сучасної людини грає дика природа? Спочатку з'ясуємо зміст основних категорій досліджуваної проблеми. Тлумачення природи у широкому сенсі – це органічний і неорганічний матеріальний світ, Всесвіт у всій сукупності і різноманітті його форм. У вузькому розумінні природа – це те, що не створене людиною. В такому тлумаченні природне протиставляється штучному. Природа в буденному розумінні – сукупність повсякденних умов існування людства, природне оточення людини: ліси, поля, гори й степи, річки, моря, океани, клімат, флора й фауна. Поширеним є використання понять «перша природа» та «друга природа». Останнім терміном позначають все, що є результатом перетворювальної діяльності людини, створено людиною і існує завдяки її впливу чи втручанню. Якщо розуміти дику природу як першу природу, то визначення дикої природи тогожне таким категоріям як буття, реальність, універсум, космос, які не включені в простір людської життєдіяльності.

Зміст поняття «дика природа» можна розуміти як простір, де людина не впливає на природні процеси, де природа саморегулюється і в якому існуюче біологічне різноманіття змінюється лише під впливом внутрішніх чинників. «Дика природа» – це «незаймана природа», «первісна природа», яка не відчуває антропогенного впливу на своє функціонування. Основними характеристиками дикої природи вважають її свободу і природність. Атрибутами дикої землі, які вносять вклад в її свободу є: 1) ступінь можливості для усамітнення землі; 2) віддаленість землі від цивілізаційного простору; 3) ступінь можливості екологічних процесів залишатися поза контролем людини. Атрибути, які вносять вклад в природність дикої землі, є: 1) ступінь збереження первісного природного складу; 2) можливість залишатися дикій природі незмінною